

Med Mjøsa som nabo året rundt

— stuer og folk langs Stangelandet

av Lars Gjøviken

Bakgrunn for det som fortelles

Det som her skal fortelles har jeg fra flere hold. Noe har jeg hørt av bestemora mi, Karen Johannesen, som var født 5.1.1837 i ei stue på Tømtes grunn i Ottestad. Bestemor ble gift med Lars Iversen, født 29.6.1839. Han var fra Veldre og virket som tømmermann. Karens mor het Olava og var min oldemor. Hun var født i 1804 og døde i 1900. Først var Olava bosatt på Tømtes grunn, men hun fikk senere bygget seg hus på en parsell av Tokstad. Olavas mann het Johan og arbeidet på Tokstad under Mikkel Tokstad. Johan ble stanget ihjel av ei ku på Tokstad, og det er nærliggende å tro at enka fikk tomt av gardbrukeren som en slags erstatning. Oldemors hus ble kalt «Olavastua» og ble bygget opp av svigersønnen Lars, som overtok stua da Olava døde. Senere, antagelig i 1905, kjøpte mine besteforeldre *Gjøvika* fra Nordstad.

Mine besteforeldre hadde ei datter, Inga, født 11.7.1872. Hun er min mor. Selv er jeg født 27.1.1916 og jeg vokste opp i Gjøvika hos foreldrene mine og bestemor Karen som døde i 1932. Mesteparten av det jeg skal fortelle er ting jeg sjøl har opplevd under oppveksten på Stangelandet i 1920–30 årene. Enkelte av opplysningene, særlig det som omhandler klæsvask ved Mjøsa, bygger på samtaler jeg har hatt med andre folk fra Mjøsstranda.

Gammelt fra Mjøsstranda

Lars var med og tømret på Stangebrua. Etter at den var ferdig i 1869, ble han ansatt av amtet som oppsynsmann for brua. En viktig oppgave var å skifte ut planker etter hvert som de ble utslitne eller råtne. På den kilometerlange brua var dette nærmest en heltidsjobb. Bestefar hadde også andre oppdrag for vegvesenet: Han var med og merket opp nye vegparseller. Videre merket bestefar isvegene på Mjøsa om vinteren. Til dette arbeidet hadde han skaffet seg et par spesielle ski som jeg husker var til enda i min tid. Disse skia var ekstra lange og brede, antagelig for at bæreevnen skulle bli størst mulig. Han hadde også ski av Telemarkstypen som ellers var i bruk.

Det er sikkert at Lars, og enda mer Karen, levde i stor tilknytning til Mjøsa både vinter og sommer. Båten de hadde var hemlaget av Lars med hjelp av en fostersønn. Den hadde en form som i detaljene synes å være spesiell for Mjøsdistriktet. Kjøl, spanter og andre deler var laget av naturlig krummet treverk. Dette førte til at både baug og akterende hadde langt overheng. Denne båttypen var godt egnet der Mjøsstrendene var langgrunne. Den spesielle formen lettet ilandstigningen og gjorde båten lett å dra opp på tørt land. Formen på skroget var således tilpasset både materialene og det båten skulle brukes til. Båt var en viktig transportmulighet i det nærmest vegløse området hvor mine besteforeldre bodde.

Bestemor hadde tre års skolegang på omgangsskole på Tokstadbakken. Hun leste godt gotisk skrift, men kunne ikke skrive noe særlig og skjønnte dårlig løkkeskrift. Da Karen var 11 år gammel, kom hun som barnejente på Fjetre. Hun hadde en gammel leveregel som sa at det første ei jente skulle gjøre når hun kom til en gard var å bære inn et fange ved, og så kikke opp i pipa. Gjorde hun dette, var det sikkert at hun ville trives på det nye stedet. Hvor mange piper Karen kikket opp i før hun ble gift med Lars vet vi ikke, men hun var godt voksen da hun giftet seg. Bestemor hadde et ypperlig minne og likte å fortelle fra gamle dager.

Folk var svært opptatt av det som foregikk på Mjøsa. Bestemor fortalte at en gang hadde de sett en arbeidsgjeng komme seilende i godbør på en tømmerflåte. Da de skulle under brua, enten det nå var jernbanebrua eller Stangebrua, felte de masta med øks som om den skulle være et tre i skogen. Som guttunge var jeg forferdet over en så skjodesløs handling av et seilfartøy. Men bestemor forklarte at når de hadde seilt på flåte helt fra Minnesund, var de nok fornøyd av seiling for ei stund.

Min bestemor var en ivrig fisker. Et viktig redskap var *garn*. Jeg husker hvordan de så ut. Til søkke var det brukt sten som var sydd inn i never. Flyteflærene var små treplater med hull i for garnpinnen. Bestemor laget garna selv. Hun var en dyktig veverse, så det falt nok naturlig for henne å drive med garna. Det fantes garn-nål og garn-mål til bruk for garnbinding og bøting. Garna var i utgangspunktet omkring 2 alen høge og 30 alen lange.

Men når de gikk i stykker, noe som oftest skjedde i endene, ble de kuttet, så de ble stuttere. De garna som var til rådighet ble heftet sammen. Endene ble sikret med et ekstra søkke, en passelig stor sten, og en vækjar. Vækjaren var ei fjøl med en pinne i midten. Den tommejukke pinnen stakk ut omkring fem tommer på hver side av fjøla, slik at den var forholdsvis lett synlig på avstand. Å vækja garna var å dra ut og se etter om det var kommet noe fisk. Garna ble satt om kvelden og tatt opp igjen neste morgen. Det var mye brusk som måtte ut før garna kunne settes ut igjen. Maskestørrelsen var avpasset sik og abbor; jeg tror det var 16 eller 18 omfar for hver alen. Fisket i Mjøsa ble oppfattet som en allemannsrettighet av folk i stuene.

Den viktigste redskapen til bestemor var nok reiva. Det var ei line besatt med fortommer og kroker med passe mellomrom. Lina ble rullet opp på en nokså forseggjort kveile. Fortommene var tvinnet hestetagl. Krokene var ganske romslige, med gode mothaker. Det var ikke noe øye på disse krokene. De var banket flate i enden og fortommen var solid festet med en spesiell knute og surring. Reiva ble egnet med meitemark, og bestemor satte seg godt til rette på stranda eller utafør vedskjulet når dette arbeidet skulle foregå. Hun var sparsommelig i all sin ferd. Dersom metemarken var litt lang, delte hun den opp slik at det ble agn til flere kroker. På høsten da det ble kaldere, hadde bestemor med seg et lite spann med varmt vatn for å kunne varme seg på fingrene hvis de ble for valne til å stelle fiskeredskapen. Den ferdige egna reiva hadde hun i et tretrau. Reiva ble lagt i trauret i åttetalls form, slik at den ikke floket seg. De fikk mange slags fisk på reiva. Det var mort og liknende småfisk som først bet på. Siden kom stor abbor, gjedde og laka som slukte de som alt satt fast.

Mort, og anna som nå kalles ugrasfisk, ble brukt i egen husholdning. Fangsten av abbor og gjedde rodde vi over til Hamar og solgte der, helst til faste familier. Dette ga noen øre i fortjeneste som ble lagt til side. Fisken ble brukt både kokt og stekt. Det var ingen oppbevaringsmuligheter, så bruken rettet seg etter fisket; salting og raking tror jeg ikke ble brukt her. Fisk ble etter dette sommermat, og det passet godt for sommergjestene.

Mjøsa som *værvarsling* var nok viktig. Et varsel om værromslag om vinteren var «suset i Sørfjorda». Når sønnavinden kom, kunne en på forhånd høre suset fra bølgene i Storfjorden. Lyden ble vel særlig skarp når det var is som ble brutt opp. Et fenomen om sommeren var at det så ut som båtene på den andre sida gikk i lufta et stykke over vassflaten. Det var et tegn på værromslag.

Jeg hørte aldri sagnet om *sjøormen* i Mjøsa eller liknende fortellinger av de gamle. Derimot hørte jeg ofte overleveringen om den store kjerkeklokka fra domkjerka på Hamar. Det var noen som ville stjele denne klokka da tårnet var falt ned. Klokka skulle fraktes på Mjøsa på en flåte eller en annen farkost. De hadde fått klokka vel ombord, men da de kom ut på djupt vatn utafør Odden, bikka farkosten og klokka forsvant for godt på bunnen. Likevel var det spådd at klokka skulle komme opp på land igjen. De som skulle klare å få klokka opp fra dypet var «seks kjødelige brødre», het det i fortellinga.

Tradisjon om ei ulykke på Mjøsa

Det var en sommer omkring 1850 at eldste sønnen i Nordsvea, Kristoffer, drev ute på jordet med noe arbeid. Da fikk han høre nødrops fra Mjøsa ute ved Holmen. Han sprang ned til stranda og oppdaget en synkeferdig båt med folk i. Kristoffer fikk satt en båt ut på vatnet og rodde ut til de som var i nød. Han fikk dem i land, våte og medtatte. Det var mannen på Olsby på Toten, Nils, og den 19 år gamle dattera hans, Pauline. De hadde rodd fra Toten og var på veg til Hamar. Utafor Nordsveholmen ble de overrasket av sterk vind og høge bølger, og robåten ble fylt med vatn.

Etter at totningene var berga, ble de med redningsmannen sin til Nordsvea, hvor de fikk godt stell. De tok seg god tid og ble over noen dager. Det ble et godt forhold mellom Nordsveefolka og totningene. Særlig ble det gromt mellom Kristoffer og Pauline. Enden på visa var at Pauline senere kom til Nordsvea som kone, gift med sin redningsmann. Han var vel voksen på det tidspunktet. Pauline ble ei god kone i Nordsvea og fikk 8 barn. Den eldste gutten het Kristoffer etter faren og overtok i sin tid garden. En av døtrene hans, Lina, ble gift med Jens Nordstad og fikk mange etterkommere av Nordstadslekta. Ei anna datter ble gift til Vie i Ottestad og fikk også mange barn. Blant de andre barna finner vi Ole Nordsveen, kjøpmann på Stange. Ellers ble Pauline stammor til en rekke andre Ottestadfolk.

Jeg forteller om forliset slik det lyder i tradisjonen. Det er mulig at fortellingen er blitt mer dramatisk og spennende i årenes løp. Men sikkert er det at Pauline kom til Nordsvea ved et lune fra været på Mjøsa. Paulines sønn Kristoffer ble gift med Gina fra Arstad. Her er vi inne i en annen episode fra Mjøsa, men mer tragisk. Ginas far druknet sammen med tre andre under en rotur på Mjøsa.

Barnelek langs Mjøsstranda

Om våren, når Mjøsisen går opp, blir det liggende att en brem med is på land, en såkalt *isbru*. Denne er fin å ferdes på; på bena, med spark eller skøyter. Isbrua ble også brukt til transport av ved, sten og flyttelass langs stranda.

Et annet spesielt fenomen er småbekkene som renner ned over stranda og lager issvuller. De er fine sklier og akebakker for barn. Enkelte ganger blir issvullene speilblanke, og da kan de brukes til skøyteis.

Senere på våren var også den stenete stranda en fin tumleplass for oss barn. Mellom stenene er det her og der grøpper med fin sand som danner ei slags naturlig sandkasse. Noen steder står det vatn i disse grøppene. Disse dammene var ypperlig egnet for seiling med barkebåter eller liknende leketøy. Barkebåtene ble laget av furubark, spikket grovt til og utstyrt med et lite råseil av en papirpose.

Solvarmen som ble oppmagasinert i de store stenene gjorde temperaturen på stranda behagelig. De største stenene var godt egnet til den leken som andre steder kalles «Kongen på haugen». I fantasien kunne stenene også bli til store skip som var på seilas på de store verdenshav. Noen stener heiste kanskje sjørøverflagg og ga muligheter for spennende kappløp og entringer.

Foreldrene var ganske tillitsfulle når det gjaldt barna og stranda. Det er langgrunt over alt. Det eneste som ga noen særlig grunn til bekymring var tømmerstokker om sommeren og isflak om vinteren. Foreldrene manet til forsiktighet i omgangen med den slags flytende færemomenter. Det var jo ikke helt uten grunn, men i det tidsrommet jeg har oversikt over forekom det ingen drukningsulykker blant barna på Stangelandet.

Der småbekker og veiter rant ut i Mjøsa, kunne det bli såpass vassføring at vi kunne demme opp og lage foss til en kvernkall. Dette drev vi barna mye på med. Det var også moro å lage kaianlegg i sand og sten for hemlagde småbåter. Disse var ofte bare ei tilspisset fjøl. Men vi lagde også mer avanserte småbåter med hjelp fra Nordhagengutta eller andre voksne. Det kunne da bli riktig fine modellbåter av båtene til kronprinsen, med seil sydd på mors symaskin. Av og til kunne det bli riktige regattaer med disse seilbåtene. Men som regel tok båtene sine egne veier, så konkurransen ble uavgjort.

Mer om Mjøslivet

For gutta som vokste opp på Stangelandet var Mjøsa en stor del av tilværelsen. Her skal fortelles om det fisket vi drev med. For oss var dette viktig både som matauk og fritidsbeskjeftigelse.

Det foregikk en del *garnfiske* på grunnfallskanten. Vi fant garnplassen ved hjelp av siktepunkt, et méd, som vi hadde hørt av eldre folk. En skulle ro slik at en fikk Vangkjerka midt på Jernbanebrua. På den andre sida måtte vi ha Nordsvesmua midt for nordenden av åkeren ved stranda. På denne plassen fikk vi abbor, sik, laka og gjedde. Mjøsørreten gikk ikke i disse garna, som ble satt på bunnen. Gjennom 60 års garnfiske har jeg bare fått en ørret på 2 kg på den måten. Dersom en satte garna nærmere Åkersvika, det behøvde ikke å være mer enn noen båtlengder, ble garna fulle av såkalt ufisk, mest vederbuk og karpe. Det kunne bli flere vassbytter med slik fisk. Satte en garna for langt ut, ble det ingen fangst i det hele tatt, eller kanskje en enkelt laka. Normalfangsten av sik og abbor var ikke så stor. Fem-seks abbor og det samme av sik var vanlig fangst i 50 og 60 åra. I 20 og 30 åra var det nok større fangster, særlig av sik.

Et annet fiske som var bra i 1920 og 30 åra, var *oterfiske* etter harr. Harren hadde mange gytebekker, blant annet Fjetreåa, der oppgangen i gytinga om våren var stor. Men etter hvert som disse bekkene ble for forurensa, ble harrbestanden langs Stangelandet nesten helt borte. Harren er også en fin sportsfisk, da den biter villig på flue. På grunnene ved oddene langs Stangelandet var det fine plasser for harren.

I mørke augustkvelder kunne en før i tida se lysglimt av *ljøsterfisket* langs Mjøslandet. De brukte ofte karbidlykter som ga ei fin lysstråle ned i vatnet. Det var vel helst gjedde som ble høstet ved dette fisket. Ljøster var jo en stygg redskap med 3–4 pigger med mothaker på. Det var nok mye fisk som ble skadet av ved bruken av dette redskapet, og ljøsterfisket ble også tidlig forbudt.

Langs land var det mange som satte *jagegarn*. Det ble satt over ei vik eller i en bågå. Deretter rodde de helt inn til land og slo i vatnet med en staur som det var festet en tom blikkboks i enden på. Når denne boksen ble slått ned i vatnet med åpningen ned, ble det laget sterke svingninger i vatnet nedover mot botn. Fisken ble skremt opp og gikk i garnet i panikk.

Et fiske som foregikk helst på forsommeren var fiske med *kuper*. I 1920–30 åra ble kupene laget av kyllingnetting. Kupene var sylindrerforma, ca 40 cm i tverrsnitt og med inngang i en eller i begge endeveggene. Inngangene var laget for «envegskjøring». Nettingen ble kamuflert med gran- eller lauvkvister, slik at kupene ble

innbydende gyteplasser for abboren. Som regel var det små hannfisk som gikk i kupene, men det kunne også slumpe at det var en og annen riktig stor hunnfisk med rogn.

For gutta var *meitestanga* et fint tidsfordriv. Der det var litt mer brådypt foregikk dette fisket med rognkjepper, hyssing og krok som gjerne var ei bøyd knappenål. Som agn nyttet en mors hembakte brød. Det ble rullet sammen i små kuler som ble satt på kroken. I solskinet kunne en se flokkene med mort som gikk helt inntil land. Så var det å servere brødkulene slik at morten bet på. Da måtte en passe på å trekke til i det rette øyeblikket. Fikk morten tid på seg, spyttet den agnet ut igjen når den merket at det var noe muffens.

Mye av tida for gutta langs Mjøsa gikk med til å gjøre i stand noe en kunne komme utpå vatnet med. Det kunne være rester av gamle robåter, eller flåter av trestokker. Det fløt mye tømmer på Mjøsa før.

Båttrafikken på Mjøsa

Det var livlig rutetrafikk fra Hamar til Helgøya, Nes, Kapp og lenger nordover innsjøen. Det ble brukt dampbåter som vanligvis var registrert for 150 til 200 passasjerer. De dampskipene vi så mest var Hamar, Gjøvik, Skreia og Tordenskjold. Skibladner var fast midt på sommeren. Andre båter hadde mer gjesteroller og jeg minnes Thor, Industrien, Kong Oscar og Lillehammer. En liten damper som en gang het Bundefjorden hadde flere omdøpninger. Den hadde ei ekstra fin maskin. Kong Oscar hadde en hjulkonstruksjon som var forskjellig fra Skibladner, og plasket skovlene ned i vatnet så det hørtes lang lei. Rutebåtene var fine å ha for folk som var på åkrene. De kunne vite hvor mye klokka var når de så dampbåtene Hamar eller Skreia. Tømmertransportene ble fulgt med interesse av folk rundt stranda. Da kom Thor eller Sævat og lå ei stund utafør Tjuvholmen for å vente på at tømmerlensa skulle bli klar. Når lensa var ferdig, gikk det i sakte glid sørover mot Minnesund. Det hendte at det slo inn med sønnvind så de måtte søke ly ved Nordsvholmen. Det så ut til at Thor og Tordenskjold var sterke nok båter til å ta seg fram i motvind også.

Det var et stort antall lastejakter som krysset Mjøsa. Det var særlig kalk fra Helgøya og sand og grus fra Toten som det var en livlig fraktfart på. Jaktene var ofte gamle seilbåter, skøyter eller kuttere som det var satt inn motor i. Noen av dem hadde beholdt masta og seilet, som av og til ble heist når de hadde lagelig bær. «Grønjakta» var en flittig arbeidsmaur som nesten var avholdt som en kjær venn av folk ved stranda. Av og til kom den med ved fra Skreia til brenneriet, og da fikk vi høve til å bli kjent både med båten og kara ombord. Eieren var fra Totenvika og hadde familie på Atlungstad. Grønjakta het «Svanen» og var opprinnelig bygd for seil.

Nordhagenstranda var et viktig knutepunkt når det gjaldt båter. Faren i Nordhagen, Anders, hadde vært husbondskar hos Wedel-Jarlsberg på Atlungstad. Kona Mathea var visstnok fra Sundstua i Sandvika. De hadde fire gutter og to jenter født 1890–1902. En av gutta, Adolf, var som 14 åring motormann på en av båtene som fraktet folk fra Hamar til Nordstadlunden i helgene. Senere arbeidet han på Mjøsdamperne. Den aktive gutteflokk i Nordhagen gjorde at det ble en livlig trafikk på stranda. Der var det alltid flere båter. Noen lå der for å få overhaling på skrog eller motor, andre fordi det var ei lun havn.

Martin Nordhagen skaffet seg en større motorbåt med kahytt og kalte den «Red Wing» etter motormerket. Denne båten gikk ofte lystturer rundt Helgøya med slekt og venner og noen ganger også med betalende passasjerer. Det var mange som satte pris på en slik svalende båttur på varme sommerdagen

Et annet forsøk på organisert båttrafikk kom fra Jens Moen i Sandvika. Jens var totning og arbeidet på Hamar jernstøperi. Der var det ledighet og permitteringer. Men Jens hadde ei aktiv kone, Tina, som kom fra Jæren. Hun ga ikke opp om tilværelsen bød på litt motgang. Blant annet gikk hun til det uvanlige skritt å skaffe seg geit som hun lot beite langs landevegen. Moen hadde ei tomt som gikk helt ned til vatnet. Tina fikk slått opp bord og benker og satte opp plakat om kaffeservering og hembakte kaker. Som et ledd i denne virksomheten, fikk hun Jens til å sette i stand motorbåten med gode seteplasser, og fikk i stand lystturer mot en liten betaling fra deltakerne. Uheldigvis var motoren litt upålitelig, så turen kunne av og til vare litt lenger enn beregnet. Båten fikk senere en spesiell skjebne. Den ble solgt til overkontrollør Daae ved Atlungstad brenneri. En dag falt hans sønn ned fra brygga og gikk til bunns. Arne Evensen, som bodde i Skredderstua så dette, sprang rundt vika og fikk reddet gutten. Som belønning for redningsaksjonen fikk han motorbåten i gave.

Nyere robåttyper på Mjøsa

Båten som bestefar min laget, og som er beskrevet tidligere, må regnes som den tradisjonelle båttypen på Mjøsa. Liknende båter var i bruk til omkring 1930. Den tradisjonelle båttypen utmerket seg ved en bred bunn, og med tiljer som var nesten en meter brede. En slik båt egnet seg derfor godt til garnfiske og til transport, for eksempel av ved eller mursten. Det var brukt naturlig vokste profiler i stevner, spanter og knekter i disse båtene. De var ikke særlig lettrodde og de var heller ikke så støe til å holde retningen. Seiling var nesten utelukket.

Det ble derfor spørsmål etter andre båttyper, og en prøvde seg fram med modeller fra andre landsdeler. Det var Bindalsfæringer, Åfjordinger, Hardangersjekter og åfløyer fra dalene. Så kom «Hollandbåten» fra båtbygger Holland på Hamar. En kan nesten si at denne båttypen innebar en revolusjon for bruken av robåt rundt Hamar.

Båttypen var spesielt laget for dreggefiske, og var en lettrodd enmannsbåt med stor styrestabilitet. Den gikk også bra med et lite seil. Hollandbåten ble kopiert av andre båtbyggere med vekslende hell.

Med Hollandbåten kom det litt mer ensartede normer for behandling og vedlikehold av båten. Om vinteren ble den støttet solid på kjølen. Over ble det lagt spesialbygde lemmer som ga båten god beskyttelse både mot sol og fuktighet. De gamle båttypene var gjerne tjærebrede både innvendig og utvendig, i bunnen og et stykke opp over sidene. Det ble brukt stenkulltjære eller tretjære som ble varmet opp i ei gryte på stranda om våren. Dette var et bra tettemiddel, men tjæra tørket ikke helt, og smittet av på klær og hender til de som brukte båten. Hollandbåten ble helst malt helt rundt. Under ble det brukt en lys farge som hette seg ikke skremte fisken så lett.

De båtene som skulle brukes til dreggefiske ble utstyrt med fester for sprøtta. Sprøtta var forholdsvis stive fiskestenger med store sneller med knirkemekanisme på. Denne knirkemekanismen var et tannhjul på snelleakslingen og ei bladfjær, gjerne et baufilblad, som gikk inn på tannhjulet. Det oppstod en gjennomtrengende lyd når snella ble dratt rundt i det ørreten bet. Det lød som musikk i fine vårnetter på Mjøsa! De fleste brukte to sprøtt og ei aktersnelle, men det var også noen som hadde med fire sprøtt, to lange og to litt stuttere, i tillegg til aktersnella.

Det var dårlig med brygger langs Mjøsstranda, men vassgardene tjente som kaier og moloer til bruk for mindre båter. De fleste hadde ei enkel trebrygge som særlig var brukt når klæsvasken skulle skylles. Flere steder var det gravet ut båtstøer med en båtstige i. Der ble småbåtene trukket på land. Flommen på forsommeren krevde et stadig tilsyn med båten.

Sanking av drivved

Vedsanking var en aktivitet langs stranda. I fjorden fløt det masser av trevirke av forskjellig slag som stundom drev i land: kasser, tømmer, trestammer og trerøtter. Det var vel egentlig en grunneierrettighet å sikre seg dette tilfanget, men på de lange strandlinjene til gardene ble dette mer regnet som en allemannsrettighet. Merket tømmer måtte en holde seg unna. Den som forgrep seg på en tømmerstokk, var ikke mye verd i folks omdømme. Det hendte at hele båter kom drivende i land. Disse ble dratt opp på land og tatt vare på til det ble spørsmål etter dem. Som regel varte det ikke lenge. Det hendte at båter ble avertert mistet i avisen. Slike båter ble regnet som fremmed eiendom og ble ikke tatt i bruk.

Noen brukte båt og sanket sammen en skikkelig båtlast med ved. Denne veden ble reist opp på stranda, og den tørket etter hvert til fint brennevirke. Ellers kom det mest rekved i flommen på forsommeren. Når veden ble liggende att på stranda mens fjorden gikk tilbake til normal vatnstand, kunne den bli riktig tør og fin der den lå. Mye ble brukt til klæsvasken på stranda, men det kunne også bli litt til stua for de ivrigste sankerne.

Mjøsisen

Det finnes sikkert nøyaktige opptegnelser når det gjelder isforholdene i Mjøsa. Mine betraktninger bygger på mer subjektive vurderinger og på oppfatninger som folk langs Mjøsstranda hadde i eldre tid.

Når de kalde, klare høstdagene melder seg, er det ikke lenge før isen begynner å legge seg i Åkersvika ovafor jernbanen. Høstisen skal ikke være svært tjukk før den bærer en mann. Det er svært grunt i Åkersvika, og derfor kjøles vatnet fort ned. Elvefarene holder seg lenger åpne, men vassføringen i de små elvene er minimal på denne tida av året, så strømmene gjør ikke så mye ut av seg.

Om høsten er det sterk råddamp fra Mjøsa. Før kunne en stadig høre tåkelurene fra dampbåtene, som hadde ei vanskelig tid på førjulsvinteren. Det virket som båtene hadde satt seg som et mål å holde trafikken gående fram til jul. Is og tåke kunne gi mannskapet en meget sur jobb. Når den virkelige kulda satte inn ved nyttårstida, var det nok som regel slutt med rutetrafikken. Da var det å vente på at «Tordenskjold.» en tidlig vårdag tok til med å brøyte råk ut til Nessundet. Det kunne gå sent. Båten kom kanskje bare noen få meter framover før den måtte ta ny rennfart og gå på igjen. Denne kampen mellom båt og is var fascinerende å følge på avstand.

Gjennom hele vinteren var Mjøsisen viktig for folk langs Stangelandet. Det samferdselsnett som de forskjellige isvegene utgjorde var i høg grad med på å lette ferdsele for folk i distriktet.

Det var en del værforhold som hadde innflytelse på om isen ble trygg å ferdes på. Dersom det kom stort snøfall på tynn is, ble det for stor isolasjon mot kulda til at det kunne danne seg trygg kjøreis. Dessuten ble isen tyngt ned slik at det ble overvatn. Dette gjorde det mindre bekvemt å bruke isvegene. Ble det under slike

omstendigheter kjørt opp veg, ville isen bli tjukkere i kjørebanelen der kulda fikk tak. Under slike forhold var isen om våren tryggere i vegen enn på flaten utafor.

Ferdselen på isen ble ofte hindret av råker. Utenom dampskipsråka var det vanlig å finne ei lang råk omtrent fra Tjuvholmen og utover til Nordsveholmen. Denne var på en måte mer permanent enn de utallige sprekkene som kom på kryss og tvers. De frøs igjen omtrent med det samme slik at det ikke var noen fare for folk. Det er mulig at den lange, tilbakevendende råka hadde et visst forhold til grunnfallskanten eller elvestrømmene.

Når vatnet minker i løpet av vinteren blir isen presset langt ned langs land. På senvinteren gikk vatnet fra elvene som renner ut i Åkersvika gjerne sammen til et felles elvefar som rant oppå isen. Det gikk under jernbanebrua og fulgte landet på Hamarsida utafor Tjuvholmen. Langs dette faret gikk isen opp ganske tidlig.

Innafor grunnfallet er det så grunt at isen ble liggende på sandbankene omtrent på hele området. Smeltingen her gikk senere enn i fjorden utafor. Ellers smelter isen først inne ved land, antagelig på grunn av solvarmen som strandstenene gir fra seg. Forholdene inne ved land stopper ofte trafikken på isen sjøl om det fortsatt er sikker is lenger ute. Inne på land blir det liggende ei isbru langt utover våren. Mjøsisen pleier å gå bort i siste halvdel av april. Jeg husker imidlertid at den har ligget 17. mai.

Når trafikken på Mjøsisen ikke krevde flere ofre, skyldes det nok den lange erfaringen som lå i folket langs stranda. Viktige rådgivere var pilkefiskerne og isskjærerne. De holdt seg alltid godt orientert om istjukkelsen og faren for varnehull. Gjæringsprosesser på bunnen lager gass som bobler opp til vassflata. Når det er is, blir gassen først liggende som gassblærer som en kan sjå på gjennomsiktig is. Etter hvert arbeider disse gassboblene seg gjennom isen så det blir hull. I første omgang er hullet nokså ufarlig, men det vokser etter hvert, og kantene blir tynne og da er de riktig farlige.

Det så ut til at det gikk bedre med hesteskyssene enn med bilene når det gjaldt isveger. Det var ikke bare vekta som spilte inn. Hestene har en egen teft til å forstå om isen har god nok bæreevne eller ikke. Noen slik teft hadde ikke bilene, og mange av dem havnet derfor på bunnen. Når det gjelder kjøring eller ridning på isveg, er det en ekstra belastning for hestene når de ikke føler seg helt trygge. Kjørekaren oppdager at selv om farten ikke er stor, er hesten gjennomvåt av svette når den kommer over. Nervøsiteten og spenningen, er en stor fysisk belastning for hesten under slike forhold. Dette må kjørere ta hensyn til.

Isvegene fra Stangelandet

Gjennom hele vinteren var Mjøsisen inne i hverdagen for folk langs Stangelandet. Fra Gjøvika er avstanden over fjorden til Hamar 1500 meter. Vegen rundt Stangebrua er 3 km. Folk nyttet isen som snarveg så sant det var forsvarlig. Først sneiet de over mellom Stangebrua og jernbanen. Senere kom snarvegen fra Sundstuodden under jernbanebrua og inn til Hamar. Så kom vegen fra Tømtestranda over til Tjuvholmen. Det var ikke sjelden at et stort snøfall laget vansker for disse benvegene. Men den daglige trafikken av arbeidsfolk var så stor at en gangveg ble holdt åpen. Noen brukte ski, og dermed var snøproblema løst. Isvegene fra Stangelandet til Hamarsida ble lagt når det var behov for dem. Når vegen først var kommet, ble det ganske stor ferdsel.

De større og viktigere ferdselsvegene ble helst kjørt opp av hesteskysser. Det er ikke mange steder på Stangelandet hvor det er mulig å komme ut på isen, men noen sikre og faste plasser var det.

Østfra er det for det første Kjonerudstranda, like ut for Stangebrua. Denne vegen ble ofte brukt i stedet for brua, der slæfåret holdt seg dårlig utover vinteren. Det neste utgangspunktet for en isvei var et par plasser på Tokstads grunn mellom Stangebrua og jernbanen. Det første stedet utafor jernbanen er ved Sundstua. Nedkjøringen ved Sundstua er sikkert en rest siden den gang det var fergested her.

Videre er det et vegsted midt i Sandvika der petroleumlageret har sikret seg veg til vatnet i tilfelle brann i anlegget. Den neste vegen til fjorden er på Tømtestranda. Denne vassvegen ble ofte brukt til vasskjøring til Tømte som hadde en dårlig brønn. På Nordhagenstranda har det nok fra gammelt av vært veg fra Gyrud for klæsvask på stranda. Likeledes er det en nedkjørsel fra en veg rett opp til Norstadgarden en to-tre km oppe. Denne nedkjørselen var mye brukt for tømmertransporten fra Nordstadmarka. Tømmeret ble lagt i lenser på isen nær land.

En annen nedkjørsel gikk om Gjøvika. Vinterstid ble det lagt veg over jordet og ut på isen. Denne ruta ble ofte brukt til stenkjøring. Det var stadig transport av sten til fyllinger på Hamar jernbanestasjon og andre steder i Hamar. Stenen kunne komme fra det meste av Ottestad. Gjøvika ble ofte brukt av kjørere til kvilepausen. På gardsplassen var det god plass for hest og slæ. Hesta ble føret og vatnet ute. Kara kom inn på kjøkkenet. De som ikke hadde kaffe med, fikk av husets. Stenkjøringa var særlig stor de to vintrene Stangebrua ble ombygd. Da kom det kjørere fra hele bygda innom til kvilepause. Neste nedkjøring er i Nordsvevika. Her ble det ofte lagt en snarveg til Hamar for levering av forskjellige gardsprodukter, eller til bruk for vanlige byærend. Siste vanlige

avkjøring var ved Atlungstad brenneri. Der ble det satt på veg for virksomheten ved brenneriet. Jeg vet ikke om akkurat spriten tok denne vegen noen gang, men vegen var iallfall til nytte for tomgods, drank, og annet.

Det hendte at kjørerne fra nord i bygda, som var på kjøring i Stange allmenning, forsøkte å bruke isen fra Espa når de skulle hemattover. Det viste seg å være en anstrengende tur for hestene på grunn av den ensformige flate vegen. Derfor valgte de fleste landevegen, som bød på litt veksling mellom mot- og medbakke.

Ved siden av små lokale stier og mindre isveger, var det enkelte større veger. En veg, som var av stor samfunnsmessig betydning, var den som ble lagt på isen mellom Hamar og Bergvika på Helgøya. Denne vegen ble markert med kvister, og hadde nok et mer offisielt tilsyn. Fra Stangelandet kunne en dagstøtt se de lange karavanene med hesteskysser på veg mellom Hamar og Øya. Det var nok mye slags kjøring, men helst kalk fra kalkbrenneriet. Følgene så ut til å bestå av mellom tre-fire skysser til ca. et dusin. En del av dem var «laushester» som ikke hadde egen kjørekar, men ble tatt hånd om av en av de andre lasskjørerne.

Lek og sport på isen

Når jeg tenker bakover, synes jeg at det nesten alltid har vært is som holdt å gå på. Dette gjelder iallfall vikene. Det er gjerne to perioder om vinteren en kunne vente skøyteis. Den første gangen var om høsten når det var barfrost og rolige vindforhold. Da kunne ofte hele Mjøsa være brukbar til skøyteis. Som regel var det et rimlag på isen, men ikke mer enn at skøytene gled ganske bra. Rimlaget var en fordel for de litt skjemme skøytejerna. Den andre perioden med skøyteis er på ettervinteren når det ofte er gunstige skiftninger mellom mildvær og frost. Inne i vikene var det av og til brukbar is for skøytene, sjøl om fjorden ellers var åpen. De vikene som var mest brukt var utafør Sandvika, utafør Tømtestranda, Nordsvevika og vika ved Atlungstad brenneri.

Åkersvika var lenge den eneste plassen i landet som kunne brukes til istrening for eliteløperne. Det var gjevt for gutta å få gå i følge med Staksrud, Engnestangen og andre kjente storløpere.

Det var mest barn som var ute på isen. Men det var heller ikke så få voksne som likte å gå på skøyter. Da ble ofte de gamle treskøytene tatt i bruk. Noen bygdefolk brukte skøyter mer jevnt. Kristian Holter, brennerimesteren på Atlungstad brenneri, var en god skøyteløper. Han bodde på Tømte og brukte ofte skøyter når han skulle på arbeide på brenneriet. Noen av de store konkurranseløperne holdt til langs Mjøsa. I Gjøvika bodde Even Godager som var en av de store i sin tid. Enda mer legendarisk er Peter Sinnerud. Det fortelles om en gang det var fin skøyteis og mye folk utafør brenneriet. Peter var ikke bare en god hurtigløper. Han var også en mester i å hoppe over tønner som ble lagt på isen. Denne gangen fikk han guttungene til å skyve sprittønner fra brenneriet ut på isen. Da haugen ble stor nok, tok han en dyktig lang fart og seilte over haugen i stor fart. Denne oppvisningen møtte jubel fra folk omkring. Georg Gillund tok og en tur på land og kom igjen med en sveivegrammofon. Det måtte være musikk på isen når det var stevne, mente den gode Georg. Det er ikke sikre opplysninger om hvor mange tønner Peter hoppet over. Men det er sikkert at han var en spesialist i denne grenen av skøytesporten.

De typer skøyter jeg minnes er for det første treskøytene med stål meiejern. Så kom snabelskøytene med remmer til å feste på pluggstøvlen, deretter skrueskøytene med skruing på solide såler. Lengdeløpsskøyter fantes med sko eller også med løsremmer. De siste laget en egen klang og fikk navnet «blikkbåter».

I mars måned er det ikke sjelden at blankisen kommer samtidig med den første nordvestbrisen. Under slike forhold ble det gjort forsøk på isseiling. En gang i 1920 åra hadde Nordhagengutta laget en farkost som sto på solid utførte jernskøyter og som i tillegg hadde en styreskøyte. De rigget den opp med seil, og en søndag ble seileren prøvekjørt mellom Tjuvholmen og Nordstadlunden. Det kom mye folk på isen for å se på. Isseiling ble imidlertid ingen suksess på Mjøsa på denne tida.

En stor begivenhet om vinteren var travløpene som gikk på baner enten i Åkersvika eller utafør Tjuvholmen. Når travløpet foregikk var det mye folk på isen. Av og til var det også motorrace på de samme banene. Disse stevnene samlet også mye folk. Ofte ga disse oppkjørte travbanene mulighet for å gå på skøyter ellers om vinteren.

Klæsvask ved Mjøsa

Mjøsa var den viktigste vatnkilden, til vask og ellers. Brynnsvatnet i området er kalkholdig og derfor svært uegnet til klæsvask. Mjøsvatnet har en helt annen innvirkning på tøyet. Det reagerer gunstig i lag med såpe, særlig den hemgjorte koksåpa som mange brukte før.

Klæsvasken foregikk om sommeren på stranda der det ble laget et ildsted av strandstener. Det gamle trekantede brannjernet ble tatt i bruk med ei stor lågpanne over. Klea ble lagt i bløt i trestamper natta over. Neste morgen ble varmen nørt opp og klea ble skikkelig kokt. Ullklea tålte ikke kok og ble vasket på en litt annen måte.

Vaskebrettet var flittig brukt. Til slutt kom skyllinga som foregikk direkte i fjorden, enten fra vassgarden eller fra ei lita trebrygge som var laget av en bukk og to-tre solide planker. Fra gardene lenger oppe i bygda ble stamper, gryte, kleer og folk kjørt med hesteskys. Ofte foregikk sjølve vaskinga på garden, slik at klea bare ble kjørt ned til vatnet for skylling. Framover skal jeg fortelle nærmere om de forskjellige vaskeklassene på Stangelandet og om detaljer i arbeidsprosessen.

Ved omtrent alle stuer ved Mjøsstranda var det en vaskeklass. Enkelte steder var det vaskeklasser som ble brukt av flere, ikke bare grunneieren eller folk i stuene. Slike steder var Sundstua, Tømtestranda, Svestranda, Eltonstranda, Gillundstranda, Sauvika-Gjøvika og Svartnes. Disse stedene hadde gamle adkomstveger som gjorde det lett å bruke kjøredninger til transport av tøy, stamper og kanskje noe å koke i.

Det var forskjellige metoder for denne mjøsvasken. Noen hentet bare vatn, «mjukt vatn», og brukte det til vask som foregikk heme på garden. Etter at tøyet var vasket, ble det kjørt ned til stranda og skyllet i Mjøsa.

Andre tok med seg alt tøyet på stranda. Der ble det lagt i bløt i stamper. Neste dag ble det kokt, skyllet og hengt opp til tørk på stranda. Slik storvask på stranda foregikk nok helst om sommeren.

Skylling av tøy i Mjøsa kunne foregå lenger utover høsten, og begynte igjen på ettervinteren. Julie Sjøberg f. ca 1890 fortalte i 1964 at hun i sin ungdom arbeidet på Lundegård kapellangard. Hun var med på å skylle tøy på isen på Mjøsa vinterstid. Det var så kaldt at stakkene til jentene som skyllet sto som en brem av is. Magna Holter f. 1916, som arbeidet på søndre Alm, forteller at hun husker de brukte slede når de skulle til stranda for å skylle. Det lå ennå is ute på Mjøsa, men det var åpent vatn inne ved land.

Margit Finstadhaugen f. 1912 arbeidet i sin ungdom på Lang-Ree. Hun har fortalt at de vasket i Mjøsa to ganger i året. En gang om høsten og en gang om våren. Vaskeklassen var Sauvika, som ligger på Såstads grunn. Når de skulle vaske, forhørte de seg hos grunneieren om stranda var ledig. Panna sto alltid klar, men ble til slutt utsatt for hærverk og fylt med stor sten.

Skyllingen foregikk også fra iskanten. Vaskejentene hadde med seg sekker med litt halm i som de hadde under seg når de sto på knær på isen og skyllet. Hun mener det kunne være fra februar måned og utover. Når de ble for frøsne på henda, gikk de inn i ei sagbrukshytte og varmet seg. Klæsvasken på stranda tok to dager. Sauvika ble brukt som vaskeklass av mange gardar i Stange. I tillegg til Lang-Ree nevner hun Lund og Såstadgardene og plasser helt opp til Skjørbakken, øst eller sør for Råe.

Gillundstranda var brukt til vaskeklass av riktig mange. Karsten Westad forteller at Fokhol hadde tinglyst rett til vaskeklass, og hadde også ført opp ei bu til dette bruket. Dette er det eneste tilfellet jeg har kommet over hvor det er noen form for skriftlig hjemmel til bruk av stranda til klæsvask. Ellers ser det ut til at adgangen til å vaske og skylle tøy beror på sedvane eller ble sett på som en allemannsrettighet. Etter vassdragslovens §12 (15.3.40) er det fritt for alle å bade og vaske i vassdrag dersom det ikke skjer til ulempe for noen. Det er vel denne lovbestemmelsen som ligger til grunn for den utstrakte bruken av vaskeklasser av andre enn grunneieren på denne strekningen langs Mjøsa. Som regel skjedde det vel i forståelse med grunneieren på grunnlag av slektskap og vennskap. Karsten Westad kan fortelle om en liten meningsutveksling da en eller annen ble angrepet av en gretten okse. Grunneieren hevdet at vask på hans grunn skjedde helt på eget ansvar. Gillundstranda har antagelig vært regnet for mer åpen for alminnelig ferdsel enn stredene på naboeiendommene som Huseby, Veen, Rekstad m.fl. På Rekstadstranda var det satt opp et bryggerhus som nok bare ble lånt bort etter særskilt avtale.

Folk i strandstuene har flere steder tatt del i vasken i Mjøsa. På Tømtestranda lå Elistua der mange fra Nordbygda vasket. Karoline Elistua tok også på seg å ta klæsvasken for andre. På Gillundstranda var det også mye vasking av kleer. Syd for brygga bodde Gunda Strand som også rullet og strøk tøy for folk. Nord for brygga bodde Marit som drev med noe av det samme. Disse folka hadde også et slags oppsyn med det som var lagt i bløt på stranda eller hengt opp til tørk.

Bakgrunnen for vasken på Mjøsstranda er nok det harde vatnet på mange gardar. Når ikke alle gardar brukte Mjøsa, kan det tenkes at de hadde annen adgang til mjukt vatn fra ei å, en bekk eller en annen kilde.

Nøttestadstranda var en viktig vaskeklass for gardene langs strekningen Ringnes-Vevla. Her var det satt ned ei bryggepanne som ble brukt av mange, både grunneieren og andre. Gardene hadde gjerne en storvask midt på sommeren, som de kalte St. Hansvasken. Da ble det varmet vatn i bryggepanna, og større ting som ulltepper og annet ulltøy ble vasket, skyllet i Mjøsa og hengt opp på snorer som ble satt opp på stranda. Det ble brukt hest og kjerre eller langvogn til klæstransporten. Noen husholdninger tok med seg hvittøytøy og blåttøytøy på stranda. Der ble det kokt i panna, skylt og hengt opp. Andre hentet vatn i Mjøsa og kokte hvitvask og blåttøytøy heme på garden. Deretter ble dette tøyet kjørt ned til Mjøsa for skylling direkte i fjorden. Slik skylling av tøy foregikk også vinterstid, iallfall fra februar-mars. Det var kjørekar med som hjalp til med å hugge hull dersom isen var litt tjukk. Skyllingen kunne foregå i ganske streng kulde. Det var gjerne tre jenter med på skyllinga. Det var noen som hadde stokker til bruk under skyllinga, mens andre sto på knær på isen og skylte med bare hender. For å

holde ut det iskalde vatnet gjorde det monn å varme fingra i stampen med kokt tøy. Tøyet var fremdeles litt varmt etter kokinga. Det fantes ingen beskyttelse for hendene som pulsvanter eller gummihansker. Flere steder langs stranda var det småstuer der jentene kunne komme inn og varme seg. Nøttestadstranda ble brukt av Nøttestadgardene, Dæhlingardene, Musli og Hverva. Det fortelles at omkring 1900 ble det slaktet ei ku på nordre Nøttestad. I vomma fant de ei strømpe med navnermerke som stammet fra folka på Hverva. Det er Kirsten Dæhlin Rustad som forteller dette. Hun har det fra sin mor som var fra Nøttestad nordre.

Ringnesstranda var også en viktig vaskeplass. Utenom grunneieren var Ottestadgardene «gjestevaskere» her på grunnlag av slektskap og vennskap. En skikkelig storvask kunne gå over tre dager. Den første dagen gikk med til bløtlegging og forberedelse. Andre og tredje dagen var det vasking og tørking. Ullteppa og de store tinga ble lagt ut på marka til tørk, mens mindre stykker ble hengt på snorer som kjørekaren satte opp med staur.

Annen bruk av Mjøsa

En årvisst virksomhet på Mjøsa var isskjæring. Denne foregikk et eller annet sted i elvefaret, der de antagelig regnet med at vatnet og isen var renest. Plassen vekslet litt, men det var mellom Stangebrua i øst og spissen av Tjuvholmen i vest. Det var faste folk som sto for denne skjæringa, som sikkert ofte var en kald jobb. Til transporten ble det brukt hester og kjørekarer fra de nærmeste gardene. Isen ble brukt av slakterier, bakerier og hotellene i Hamar, og den var et viktig produkt før kjøleskapa og kjølelagra ble vanlige.

Før siste krig ble Mjøsvatnet regnet for rent drikkevatt uten noen form for rensing. Noen av de som bodde nær stranda brukte også å bløte lutefisk direkte i Mjøsa. Dersom det var is, måtte det hugges et hull. Man senket så fiskebunten ned og fortøyde den med en kjepp tvers over ishullet. Dersom det ikke var is, ble fisken senket ned i vatnet ved en vassgard. Det var ingen tyveri av fisk som lå ute på denne måten. Derimot var reven av og til så lur og dristig at han greide å få opp bunten og forsyne seg. Det ble sagt at lutefisk bløtet i Mjøsa var av særst god kvalitet.

Folk og stuer langs Stangelandet — sosiale forskjeller

Det som foregikk på garden ble i stuen nevnt *framme*. De «gikk fram», sa folk når de gikk til garden. Derimot hørte en aldri betegnelsen bak eller bakafor når det var snakk om stuen. *Stuene* var således den egentlige verden for oss, eller i hvert fall midtpunktet i tilværelsen.

Ser vi på bosetninga ved Mjøsa der hvor jeg vokste opp, vil vi finne at det langs stranda ligger husmannsplasser og strandstuer. De store gardsbygningene ligger i ærbødig avstand fra fjorden. Det går gjerne alleer ned til stranda, noe som vitner om den betydningen Mjøsa har hatt som ferdselsåre. Bosetningen avspeiler sosiale skiller som har vært svært strengt overholdt. De forble tydelige inntil siste krig. Bortsett fra i rene arbeids- og forretningsmessige anliggender var det ingen kontakt mellom jordeierne og folk i stuen. På garda var det et strengt sosialt system med opptil fire bordsetninger ved matmåla. Det var ikke godt å finne ut av retningslinjene for denne inndelinga, men den var så innarbeidet at ingen var i tvil om hvilken bordsetning han hørte til. Ingen ønsket seg heller over til noen annen bordsetning enn den han var havnet i.

Det som plasserte folk i de ulike sosiale gruppene var vel i første rekke slektskapet. En person fra *slektene* mistet aldri sin posisjon. Økonomien var ikke den viktigste statusfaktoren. Slektsfolka kunne gå gjennom konkurser og tvangsauksjoner uten å bli sosialt degradert. På den andre sia kunne plassfolk gjerne ha penger både på bok og på kistebunnen uten at de dermed avanserte ved matbordet.

Det så ut til at inngifte var en akseptert måte å skaffe seg sosial posisjon på. En mann som giftet seg til en gard fikk den grad av respekt og anseelse som skyldmark og tradisjon tilsa. Mye tyder på at det å ta imot lønn for jordbruksarbeid var sosialt vanærende. En gutt eller jente fra garden kunne godt gå i hardt jordbruksslit. Så lenge de ikke hadde lønn, men bare fikk lommepenger, mistet de ikke plassen blant sjølfolket.

Det var utenkelig at en mann eller kone fra ei stue skulle bli bedt innafør gardsstakitten på en kopp kaffe. Riktig utenkelig var det at gardbrukeren skulle bøye nakken og gå inn i ei stue. Gjaldt det spørsmål om arbeidet, var det nok med en kakk i døra med spaserstokken.

Det kan spørres om når barna ble klassebevisste. Det var nok et mønster allerede i folkeskolen, men der kunne naturlige evner og anlegg lage forviklinger. Når barna var kommet opp på konfirmasjonsstadiet, var linjene imidlertid helt klare. Når konfirmantene stod ved prestegardsgrinda og ventet på presten, var det to tydelige atskilte flokker, gjerne en på hver side av porten. Det var ingen som vinglet imellom.

«Det er forskjell på katta og gardsfolket» heter et gammelt ord. Det er fare for at skillet gikk et helt annet sted. På en større gard var det en gardsbestyrer som bodde i en sidebygning med familien sin. En av sønnene til

gardsbestyreren kan fortelle at han var født og oppvokst på garden, men han hadde aldri vært inne i den særdeles herskapelige hovedbygningen.

Det var selvsagt ikke noe problem å holde flokken ren når det var fest og selskaper i de store salene på garda. Verre var det kanskje når det gjaldt mer åpne ungdomsfester. For det store «3. dagsballet» på Tingvold var det en selvbestaltet komité som skrev innbydelser. De holdt seg til gardsnumrene i matrikkelen og de best odelsberettigede fikk innbydelse, med adgang til å ta med seg slektninger og gjester.

Pussig var det å legge merke til at også guden Amor holdt øye med skyldelinga. I Bondeungdomslaget var det et rikt ekteskapsmarked. Som regel passet parene som fant hverandre meget godt sammen i jordareal og arrondering. En så sjelden noen mesallianse eller mer romantiske parsammensetninger.

Om Amor var linjefast, var Bacchus mer raus og fordomsfri. Alkoholismen slo like gjerne ned på gardene som i stuene. Men støtteapparatet omkring de som hadde problemer var et helt annet i slektene. Her kunne mye av det som i ei stue laget ulykke og nød skjules og repareres. Det er ikke godt å si hvilken gruppe som var mest utsatt. Gardbrukere forteller at de på veg fra kirka kunne møte en mann som tok hesten i bikslet for å få dem inn på en gard, hvor det så gikk i sprit og kaffedoktor i en og to dager til ende. Blant stuene var det noen hembrennerier som lokket ungdommer, ofte helt ned til 15 år, til stor helgefyll.

Håndverkerne var ei gruppe som ofte var like velkomne både i gard og stue. De hadde en sosial valgfrihet som få andre. Det samme gjaldt vel en del av lærerne og andre funksjonærer som etter hvert kom til.

Den inngrodde klassefølelsen viser seg bare rent konkret i små glimt. Jeg kan nevne et par eksempler. På et gardstun kan det være mange folk samlet om et arbeide, for eksempel slakting, eller støping av en mur. Der er håndverkere, gardsdrenger, fjøsfolk og så videre. Bonden sjøl er også med. Da kommer en mann fra nabolaget bortåt. Han hilser ikke til flokken, men sier høgt og tydelig «goddag, goddag, Mads» eller hva nå husbonden heter. Hilsningen har bare en adressat. Tidlig i 20 åra var det ei bilulykke som rystet bygda. Det ble understreket av folk at det var ei fæl ulykke, for de to drepte var odelsgutter på hver sin storgard.

Det var også tydelige æresbegreper hos folk i stuene. Ingen steder var prydbuskene og blomstene frodigere enn rundt i småstuene. Av og til kunne det komme svært malplasserte ting i stuene. Ved en uventet inntekt, kunne det for eksempel komme ei lysekroner i taket. Det hendte og at slektninger i byen eller i Amerika sendte klær av stoff og stil som skilte seg svært ut. Slikt gikk ikke upåaktet hen. Hvis barna var for dristige til å bruke Amerikaklærne, risikerte de å få oppnavnet «Trost», særlig fra gardsfolka. Dette var lenge før Prøysen gjorde begrepet litterært. Det var enkelte klæsplagg som var særlig gjeve på gardene, men som sjelden ble brukt i stuene. Det var i første rekke ridestøvler og stive leggings. Videre var det bukser av gult engelsk skinn, skinnjakker og vindjakker av særlig fint impregnert vindtøy og ryggsekker av garvet skinn. Om vinteren var kjørepelsen et statussymbol. Arbeidsklærne til arbeidskara var nok ofte degraderte blådresser. Dongeriklær, overaller, var helst forbeholdt håndverkerne og kanskje fjøsfolka. Det var sterk motvilje i stuene mot å gå med «kakseklær». Damehatter var forbeholdt garda. Stuekonenes hodeplagg, som de var tydelig stolte av, var store kvite hodetørklær med frynser.

Noen samværsformer

Mora mi var flink til å spå i kaffegrut. For jentene på garda omkring var det gjevt å komme ei etter middagsstund å få et innblikk i framtida. Det var gjerne søndagsettermiddagene som ble brukt til dette. Det var tidlig middagsmat på garda, så derfor fikk jentene ei ganske lang fristund etter at de hadde gjort fra seg middagsoppvasken.

Innrykket i stua gikk etter et innarbeidet rituale: «De skulle nå itte gå inn, de skulle nå iallfall itte sitte, det var nå bærre noe dom skulle spørja om. Å nei, de skulle nå itte ha kaffe». Men så kom det: «De kunne nå ta en liten kopp, men da måtte hu lova å spå».

Så var det formelle over og de tok plass rundt det runde bordet med plysjduken på. Kaffen ble skjenket i og de små kakene gikk rundt. Til slutt ble koppene snudd på skåla slik at de siste dråpene rant ut. Det måtte ikke være igjen et eneste drøpp i koppen, for det betydde tårer, og da kunne hele spådommen bli dyster. Spåkona visste inderlig vel hva som falt i smak. Men hun måtte ikke røpe at spådommen ble jenket etter den som hadde drukket av koppen. Mor holdt koppen godt bortunder det sparsomme lyset for at hun skulle kunne se å tyde hieroglyfene i koppen. Hun kunne røpe noen av spåkunstens regler: Det som fantes øverst ved randa i koppen, skulle skje med det første. Det som kunne tydes ved botnen av koppen, lå lenger fram i tida. Ellers var det rester av gruten som ga assosiasjoner for oraklet i stua. Ei stripe betydde ei lang reise. Videre fant hun brev, gode og ubehagelige i passe blanding. Særlig interessant var det når lyse eller mørke herrer dukket opp for den nyfikne kaffedrikkeren, og helst nær kanten på koppen. De helt store øyeblikkene kom når enten hjerter eller ringer dukket opp i koppens

grums. Meldingene om framtida var like spennende for de andre som hørte på, ikke bare for den som i øyeblikket ble spådd.

Etter hvert var alle kaffekopper tømte, både for sukkerdråpene og for blick inn i framtida. Gjestene rettet på seg og kom med mange unnskyldninger for heft, før de ruslet hemattover for å tenke videre på «den høye mørke».

En kan legge merke til at midt ute på holmene eller i lundene ved Mjøsa er det gjerne ei åpen og stenfri slette. Den er som laget for lek og dans og samvær mellom mennesker. Noen av disse lundene har sikkert tjent som samlingssteder for folk i lange tider. Av slike steder kan en nevne Kråkholmen, Tokstadberget, Nordstادلunden, Nordsveodden og Atlungstadodden. Den dag i dag er det folksomt på noen av disse stedene pinskvelden og St. Hanskvelden og ellers om sommeren når været er lagelig.

I tida før 2. verdenskrig var det gjerne ungdomslag, sangkor eller liknende foreninger som sto for arrangementer ute på slettene. Opplegget var ganske enkelt. Det var kaffesalg, og brus og selters kunne også kjøpes. En trekkspiller eller en trio sørget for musikken. Særlig populær var trekkspilleren Otto Fjellbakka. Han kom med trekkspillkufferten i en kjepp over skulderen som en ekte gatemusikant, og spilte gammel gjennomprøvet musikk. Publikum hadde den gang en annen aldersbredde enn på de moderne diskotekene.

En av arrangørene bør nevnes: «De arbeidsløses forening». Arbeidsløsheten var jo stor i 30-åra. Formannen var en forgrunnsfigur på festen. Han markerte den dystre bakgrunnen ved å utstyre seg med en pose på en stokk som ble båret over skulderen. Det skulle symbolisere tiggerstaven, som ikke var langt unna for de ulykkelige menneskene som mistet arbeidet i disse åra. Ellers var formannen en jovial og munter kar, som gjerne også kunne rive av seg ei vise eller skrøne. Han var ikke preget av nød.

På dansebana eller sletta var det en fredelig stemning hele kvelden. Verre var det nok i buskaset omkring, der kunne det finne sted ganske hardhendte oppgjør. Men som regel var de fredelige såpass i overtall at de aggressive ble dempet ned. Det var sjelden særlig langveisfarende folk på disse festene. Det kunne være noen som var på besøk i husa omkring.

Enkelte søndager hendte det at Nordstادلunden, Nordsveodden og liknende steder ble brukt til sammenkomster som kunne kalles stevner. Det var da helst Frelsesarmeen, et sangkor eller musikkorps som sto for arrangementet. Mange av deltakerne kom sjøveien. Det var mange robåter og små motorbåter på vatnet. Motorbåtene hadde alle sine særpreg, så alle visste hvem som var eieren. Noen av hotelleierne i distriktet hadde motorbåter som kunne kalles lystbåter. I disse var det mahogny og storslåtne innredninger. Båtene til folk fra Jernstøperiet og Jernbaneverkstedet var ikke så prangende, men hadde i stedet tekniske finesser som kunne imponere. En av disse båtene gled lydløst over vatnet med ei dampmaskin.

Folks ulike forhold til Mjøsa

Mjøsa var viktig for alle som bodde omkring Tømte og Gjøvika. Den sto sentralt for oss barn i lek og fritidssysler, og for de voksne i arbeidsliv og atspredelser. Innsjøen satte sitt preg på våre interesser og vår forestillingsverden. Gjennom samtaler med eldre folk som har vokst opp i stuene langs Mjøsa, har jeg imidlertid erfart at folks forhold til Mjøsa har variert en god del. Noe av det jeg fikk høre er gjengitt nedenfor.

Atlungstad har en av de lengste strandlinjene i Ottestad. Der ligger det fra gammelt av stuer med arbeidsfolk for garden. Stuene i nyere tid het Strandstua, Verkenstua, Murerstua og Samlaget. Den siste var ei tvestue med plass for to familier. Navnet er avledet av dette fellesskapet mellom to familier. Verkenstua har vel navnet sitt fra teglverket som en gang lå der.

Gudrun Emilsen, født 1918, er oppvokst i Strandstua og Murerstua i en søskenflokk på fem jenter. Etter det Gudrun forteller fra sin barndom, hadde folka der et helt annet forhold til Mjøsa enn det jeg husker fra Tømte-Gjøvika. Barna ble strengt oppdratt til å passe seg for fjorden. De lekte aldri på isen og gikk heller ikke på skøyter. Ingen av stuene hadde båt og det ble ikke fisket verken sommer eller vinter. Om sommeren fikk unga bade, men Gudrun så aldri foreldra sine ta et bad i Mjøsa. Gudrun selv lærte tidlig å svømme, hun tror det var før hun begynte på skolen. Det var vanlig klæsvask på stranda, der det ble rigget opp ei stor gryte. De hadde ingen brygge, men gikk ut på en vassgard når de skulle skylle tøyet. I flomår var det engstelse for at Mjøsa skulle ta huset på sjøen. I 1927 kunne de ikke bruke døra, som vendte mot fjorden, men måtte gå ut av huset gjennom et vindu på baksida. Det var ofte dans og moro i stua, og særlig på bakken utenfor. Der samlet ungdommene seg fra hele Atlungstad. Det var ingen musikk utenom en sveivegrammofon. Ved enden av alleen fra garden var det brygge, og der hadde sjølfolket både robåt, motorbåt og seilbåt. Sjølfolket med gjestene holdt seg ved brygga, mens barna i stuene hadde hele stranda ellers til tumleplass.

Når det gjelder Mjøstrafikk har Gillundstranda vært et viktig knutepunkt for Stangebygda. Det var brygge der, og anløp av rutebåtene på fjorden. Langs stranda lå det mange stuer og husmannsplasser. Det var Odden,

Granbakken, Martestua og flere andre. Det var mange barn i disse stuene og gardene omkring. Opplysningene om Gillundstranda er gitt av Karsten Westad som er vokset opp på Gillund gard.

På stranda var det store ungeflokker som badet om sommeren og lekte på isen om vinteren. Barna fikk leke nokså fritt på stranda, og de lærte å svømme ganske tidlig i skolealderen. Noen av barna fra stuene ved stranda ble riktig dyktige svømmere. Om vinteren var det skøyteløping, og noen prøvde seg også med isseiling når isforholdene og været lå an for det. Det var sjelden å se voksne som badet, som oftest er temperaturen i vatnet ganske lav her mot storfjorden. Det var flere som hadde robåter, men det ble ikke fisket noe særlig. Det ble tatt litt sik i garn om høsten. Det var klæsvask på stranda fra gardene. Fokhol hadde fast vaskeplass ved Martestua. På brygga ble det tatt inn last av grus og sand fra Skreia og kalk fra Helgøya. Det var et aksjeselskap som eide brygga, så lenge den bestod, under navnet A/S Gillund brygge. Om vinteren hendte det at det ble kjørt opp veg til Hamar. Den ble da brukt som snarveg. Om vinteren ble det også kjørt opp travbane her, og det ble holdt travløp.

Lenger syd i Stange er det noen vikar på Såstads grunn. Der ligger Gjøvika og Sauvika. Gjøvika er en lun vik, men fordi den er grunt og stenete, er den ikke så godt egnet for båttrafikk. På sida av selve vika er det til dels svaberg som gjør det lettere å komme i land med større farkoster. Her var det tidligere utskiping av poteter til brenneriene og til potetmelfabrikken på Jessnes. Det var også vanlig å ta inn båter med grus fra Totenlandet her. Om vinteren, når det var stabile isforhold, ble det kjørt opp veg tvers over Mjøsa slik at de kunne kjøre grus fra Toten. Det er Engebret Wethammer som har opplyst dette.

Det var mye klæsvask i disse vikene fra garda oppover i bygda. Det var mange som badet her om sommeren. Det var både barn og voksne. Barna ble advart mot å bade alene, da det enkelte steder var brådypt. Om kveldene kom folk fra gardene for å ta et bad etter en varm arbeidsdag. Det ble tatt en god del fisk ved disse vikene. Det var helst sik og harr som oftest ble spist stekt. Det ble også fanget mye gjedde, og også den var gjev som matfisk. Den ble regnet for best «stekt som kalvestek». Det var store tømmerlenser ved stranda om våren. Fra tømmeret var det lugomt å skyte gjedde med hagle. Harren ble helst tatt på oter i bekkeosene.

Folk som bodde her hadde et godt forhold til Mjøsa, som var til glede og nytte på mange måter. Disse opplysningene er gitt av Margit, født 1912, som har bodd i Grevskapet et langt liv.